

Failures and Shortcomings of Ideological State Apparatuses in *A Clockwork Orange*: Insights from Althusser's Theory

Alireza Khazae¹, Zohre Taebi Noghondari^{1*}, Rajabali Askarzadeh Torghabeh¹

¹ Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Abstract Althusser believed governments require toolkits to fulfill the desires of the ruling class. He proposed that the old-school scheme of the earlier Marxists, that governments functioned solely by repression, is inadequate and cannot explain how the society goes under service voluntarily. He divided the governing tools into ideological (ISA) and repressive (RSA) and proposed that the constant functions of the former keep the society balanced, and the latter backs it up by prioritizing violence and force. This research analyzes the instances of the failure of the ISA in the society of *A Clockwork Orange* (1962) (ACO). The protagonist is a teenager greatly prizing his individuality. Almost all the ISA-related institutions cannot affect him. Subtly, *ACO* (1962) makes every part of the ISA responsible for the protagonist's fate. The results indicate that while ISAs in *ACO* (1962) are at work, they are malfunctioning.

Keywords: *A Clockwork Orange*; Althusser; Burgess; Ideology; State Apparatuses

1. Introduction

The novel *ACO* (1962), written by Anthony Burgess, is among the dystopic novels (Neto, 2009, p. 9). The feature of this novel is its inclusion of Althusser's ISAs. It narrates the story of a youngster in 21 chapters. In chapters 1 to 7, the readers can see the failures and shortcomings of ISAs.

ACO (1962) has been the subject of considerable academic examination. Many studies were concerned with violence and/or freedom. There is a lack of prior research on this novel, particularly studies that employ Althusser's theory of ISA and RSA.

Please cite this paper as follows:

Khazae, A., Taebi Noghondari, Z., & Askarzadeh Torghabeh, R. (2024). Failures and shortcomings of ideological state apparatuses in *A Clockwork Orange*: Insights from Althusser's theory. *Language and Translation Studies*, 57(1), 93-119.
<https://doi.org/10.22067/lts.2022.75385.1114>

Bruce (2019) compares *ACO* (1962) with *Saturday Night and Sunday Morning* (1958) based on social and economic factors influential in both protagonists' behaviors and concludes that the main reason for their antisocial conduct is the burden of socio-ecological class in a capitalist system. Menking (2012) studies *ACO* (1962), along with *Slaughter House 5* (1969) in search of concepts of freedom and independence, concluding that will is very subjective and can be negated both within and outside the narrative framework. Cerina (2011) takes two novels from Burgess to discuss utopia and suggests that one aspect of Burgess's works is the distance and enmity between the individual and his/her society.

Taking into consideration the historical, cultural, and economic context, Carpenter (2010) talks about class consciousness and the behaviors of the youngsters during the time of the publication of *ACO* (1962) in Britain. Meldkoglu (2005) criticizes the culture of postmodernism using *ACO* (1962) as a case study. Finally, Sadowski (1998) focuses on mass culture and its manifestations and its role in social formations, bringing examples from *ACO* (1962). As the above survey of the literature reveals, Althusser's theory of ISA and RSA has not served as the primary framework for any previous studies. This paper aims at examining the shortcomings of ISA in the society of *ACO* (1962) based on Althusser's theory.

2. Method

Althusser's theories in his book, *Lenin, Philosophy, and Other Essays* (2001), are the framework of this paper. After discussing ideology, Althusser indicates the actual instances that states take advantage of ideology, then provides a list of the divisions whose functions are to maintain the ideology that best serves the goals and needs of the ruling class and explains, "I shall call Ideological State Apparatuses a certain number of realities which present themselves to the immediate observer in the form of distinct and specialized institutions" (p. 144).

3. Results

In *ACO* (1962), reader is provided with a society where power and abuse are the prevailing ideals. Every character is trying to take advantage of others. This network of power is the base on which relations in *ACO* (1962) form. To clarify the failures of ISAs, an examination of some of these relations is essential.

ACO and Culture

Before entering the store for rubbery, Alex (the protagonist) and his gang cover their faces with masks representing historical figures (Burgess, 1962, p. 14). Details of the masks may refer to the role of culture, both mass and elite. The novel is tying the hooligans' behavior to culture and maybe claims that it is the culture's fault. Alex ironically says, "... they were a real like disguise, hair and all, ..." (Burgess, 1962, p. 14), a clue that directs the reader towards culture. There are cultural references in *ACO* (1962), including classical and pop music, painting, books, sculpture, movies,

and dance. However, these references and the cultural products are sparse, and their final function is one of destruction. Even the character of F. Alexander, an author and an activist, turns out to be a selfish hypocrite whose conduct toward Alex is no different from others.

A Clockwork Orange and Media

After a skirmish, Alex and the gang run into an alley and see lights in the windows: “This would be the telly. Tonight was what thy called a worldcast, meaning that the same programme was being viddied by everybody in the world that wanted to, that being mostly the middle-aged middle-class lewdies.” (Burgess, 1962, p. 23). This ‘worldcast’ is the sign of an operating ISA, and the reference to ‘middle-class’ means the state knows whom to target. Althusser lists these operations under the title of “communications apparatus” and explains their functions as “cramming every ‘citizen’ with daily doses of nationalism chauvinism, liberalism, moralism, etc...” (2001, p. 155). The gang runs away from the alley, thus fleeing the ISA.

A Clockwork Orange and School

The first reference to the school is at the end of a night of mischief (Burgess, 1962, p. 32). Throughout the narrative, the reader never encounters Alex in a school setting. When he enters his room, he explains the posters on the walls as reminders of his “corrective school life ...” (p. 34). This is one big clue to the shortcomings of the education system which sits at the core of ISA alongside family (Neto, 2009, p. 24). Also, the character of P. R. Deltoid incarnates both school and its failures towards subjects like Alex.

A Clockwork Orange and Family

Next to school, family is the most important part of ISA (Fretter, 2006, p. 86). When Alex refers to his parents, they are asleep (Burgess, 1962, p. 37). The absence of the parent is a frequent theme in *ACO* (1962).

A Clockwork Orange and Church

Religion exists, and is referred to, but lacks influence. Alex believes in God but his interpretation is very personal. His fascination with God is driven more by the notions of power and violence. The first time he refers to God is when he is talking about the effect of a drink. When explaining what music does to him, he says, “Music always sort of sharpened me up, O my brothers, and made me feel like old Bog himself, ready to make with the old donner and blitzen and have vecks and pitsas creeching away in my listo and rookers ...” (Burgess, 1962, p. 46).

4. Discussion and Conclusion

ACO (1962) is the portrait of a society whose ISAs failed to influence the protagonist, thus leaving the matters in the hands of the RSA. Family, school,

religion, media, culture, and arts are all present in this novel; however, they do not have the desired effect. Althusser believed family and school are the main components of ISA, and *ACO* (1962) pictures a community where these two have failed and informs the reader of the dire consequences. Alex exemplifies a citizen who bypasses all ISAs, ultimately fitting the category of a ‘bad citizen’.

ضعف و شکست‌های دستگاه‌های ایدئولوژیک (ISA) بر اساس نظریه آلتوسر در رمان پرتقال کوکی (۱۹۶۲)

علیرضا خزاعی^۱، زهره تائبی نقندری^{۱*}، رجبعلی عسکرزاده طرهبه^۱

^۱دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

چکیده آلتوسر معتقد بود حکومت‌ها برای تأمین خواسته‌های طبقه حاکم، نیازمند ابزارهایی در جهت تسلط بر توده‌ها هستند. او عقیده داشت سیستم تک‌دستگاهی که مارکسیست‌های سنتی طرح کرده بودند و طبق آن حکومت فقط با ابزار زور و سرکوب به کنترل جمعیت‌ها می‌پرداخت، ناقص و غیر جهان شمول است؛ چراکه با استناد به آن نمی‌توان توضیحی برای سرسپردگی داوطلبانه جامعه ارائه کرد. در همین راستا، او ابزارهای حکومتی را به دو دسته ایدئولوژیک و سرکوبگر تقسیم و بیان کرد که فعالیت دائمی دستگاه‌های ایدئولوژیک باعث حفظ تعادل قدرت در جامعه خواهد شد. این پژوهش به بررسی چند مورد از ناکارایی عملکردهای دستگاه‌های ایدئولوژیک در رمان پرتقال کوکی اثر آنتونی برجس می‌پردازد. قهرمان قصه نوجوانی خشن و قدرت طلب است که ارزش بالایی برای فردیت خود قائل است. تقریباً هیچ‌کدام از نهادهای مرتبط با دستگاه‌های ایدئولوژیک در این رمان قادر نیستند به نحو مطلوب روی قهرمان تأثیر بگذارند. پرتقال کوکی هنرمندانه و کامل، تقریباً، تمامی قسمت‌های مرتبط با دستگاه‌های ایدئولوژیک حکومتی را در سرنوشت شخصیت اصلی دخیل می‌کند. نتایج نشان می‌دهد که نهادهای ایدئولوژیک در این رمان به وظایفشان عمل می‌کنند، اما کارایی ندارند.

کلیدواژه‌ها: آلتوسر، برجس، پرتقال کوکی، ایدئولوژی، دستگاه‌های حکومتی

۱. مقدمه

رمان پرتقال کوکی^۱ (۱۹۶۲) نوشته آنتونی برجس^۲ در دسته آثار اوتوپیا/دیستوپیا^۳ قرار

^۱. A Clockwork Orange

^۲. Anthony Burgess

^۳. utopia/dystopia

می‌گیرد (نتو^۱، ۲۰۰۹) چراکه نویسنده در خلال داستان قصد دارد با به تصویر کشیدن جامعه‌ای خیالی و دور به خوانندگان در زمان حال خطراتی را گوشزد کند. تفاوت‌هایی بین این رمان و نوشته‌های هم‌سبکش همچون جهان نوین^۲ آلدوس هاکسلی^۳ (۱۹۳۲) یا ۱۹۸۴ جورج اورول^۴ (۱۹۴۹) وجود دارند که یکی از آن‌ها اشارات کامل و مبسوط به نهادهای دستگاه ایدئولوژیک حکومتی^۵ (ISA) است. پرتقال کوکی (۱۹۶۲) بستر مناسبی برای بررسی ضعف و شکست‌ها و شکل فعالیت ناقص نهادهای دستگاه ایدئولوژیک حکومتی است؛ چون نویسنده در زمینه داستان تقریباً تمامی ارگان‌های فعال ذیل این دستگاه را پیش چشم خواننده قرار می‌دهد و برای هر کدام فعالیت و عملکردی مشخص ارائه می‌کند. قهرمان رمان نوجوانی به نام الکس^۶ است که با رفتارهای خشن قصد دارد جایگاه خودش در خانه و در میان دوستانش را تثبیت کند. کتاب در سه فصل به روایت داستان الکس می‌پردازد: قبل از زندان، زندان، و پس از زندان. هر فصل هفت بخش دارد و در هفت‌گانه اول خواننده شاهد ناکارآمدی نهادهای اجتماعی وابسته به دستگاه ایدئولوژیک مثل خانواده، مدرسه، دین، هنر، و فرهنگ است.

آلتوسر^۷ به عنوان یک نظریه‌پرداز مارکسیست مدرن معتقد بود حکومت‌ها برای تسلط بر توده مردم نیازمند ابزارهایی هستند که بر خلاف باور مارکسیست‌های سنتی نمی‌توانند تک‌بعدی و فقط استوار بر جبر و زور و خشونت باشند؛ چراکه در این صورت نمی‌شود توجیهی برای سرسپردگی داوطلبانه طبقه خورده بورژوازی و حتی کارگری مطرح کرد (فرتر^۸، ۲۰۰۶). او با در نظر گرفتن معیار خشونت ابزارهای حکومتی را به دو دسته «ایدئولوژیک» و «سرکوبگر» تقسیم و بیان کرد که تفاوت نحوه فعالیت این دو در میزان اهمیتی است که برای جبر و زور و خشونت قائل هستند؛ درحالی‌که دستگاه سرکوبگر با تمرکز بر ایدئولوژی و تا حد امکان دور از

1. Neto

2. Brave New World

3. Aldous Huxley

4. George Orwell

5. ideological state apparatus

6. Alex

7. Louis Althusser

8. Ferretter

خشونت و زور فعالیت می‌کند، دستگاه سرکوبگر (RSA)^۱ به‌ذات زورمحور و جبار است و وظیفه دارد با خشونت و فشار اهداف حکومت متبوع را به نتیجه برساند. در مقاله پیش رو با استفاده از توضیحات و دسته‌بندی‌هایی که آلتوسر برای دستگاه‌های ایدئولوژیک ارائه کرده ضعف و شکست‌های نهادهای مرتبط با این دستگاه در رمان *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) شفاف‌سازی خواهند شد.

۲. پیشینه پژوهش

در طول سال‌ها، رمان *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) نظرهای زیادی را به سمت خودش جلب کرده است. به‌ویژه یکی از عواملی که باعث شده این کتاب به شهرتی پایدار برسد، اقتباس سینمایی آن توسط استنلی کوبریک^۲ در سال ۱۹۷۱ بوده است. به نظر می‌رسد تأثیری که این نمایش سینمایی روی وجهه و تصویر کلی رمان داشته، باعث شده محققان و نگارندگان بیشتر روی مواردی مثل خشونت، آزادی فردی، و آزادی انتخاب در جامعه تمرکز کنند. طبق بررسی‌ها، مشخص شده است که تا کنون هیچ‌یک از محققین از چارچوب دستگاه‌های حکومتی آلتوسر برای بررسی نهادها و دستگاه‌های اجتماعی فعال در رمان *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) بهره نبرده‌اند. تعدادی از مطالعاتی که تا به امروز پیرامون این رمان به زبان انگلیسی و در حوزه علوم انسانی و ادبیات انجام شده شامل دسته‌بندی کلی به شرح ذیل است:

۲.۱. *پرتقال کوکی* و نقد ادبی

در این زمینه مقالات و پایان‌نامه‌هایی با محوریت بررسی متن رمان در دسترس قرار دارند. برای مثال، کودروا^۳ (۲۰۱۸) در تحقیقش به بررسی کامل متن و اشارات متنی و ارائه پیشینه‌ای برای نویسنده و شرایط زمان نگارش *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) می‌پردازد. او به مواردی همچون خشونت، خوبی و بدی، اهمیت آزادی انتخاب، اهمیت فصل آخر کتاب، تکنیک لودویک^۴، تسلط حکومت،

1. repressive state apparatus

2. Stanley Kubrick

3. Kuderová

4. Ludovico

موسیقی، و گویش قهرمان پرداخته است. سنترک^۱ (۲۰۱۵) در رسالهٔ دکترای با موضوع «نگاهی به آثار دیستویایی جدید با بررسی سه رمان جدیدالچاپ» به فرآیند حرکت رمان‌های این سبک در انگلستان از قدیم تا الان نگاه می‌کند و در این راه اشارات فراوانی به *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) و شباهت‌ها و تفاوت‌هایش با نوشته‌های معاصر خودش دارد. سینگلتون^۲ (۲۰۱۳) عقیده دارد *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) فرزند جنبش ادبی-اجتماعی جوانان خشمگین است و نباید آن را در دستهٔ آثار دیستویایی قرار بدهیم. او با قرار دادن *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) در کنار آثاری مثل *جیم خوش شانس*^۳ (۱۹۵۴) و *خشمگین به پشت سرت نگاه کن*^۴ (۱۹۵۶) مسیر متفاوتی را برای بررسی ریشه‌های خلق کتاب آنتونی برجس مطرح و ادعا می‌کند که این رمان اثری با محتوای سیاسی است. سامنر^۵ (۲۰۱۲) سرنوشت قهرمان قصهٔ را به دیدگاه نویسنده دربارهٔ ژانر رمان گره زده و مبحث آزادی و اختیار قهرمان را تا سطوح پیچیده و بالایی پیگیری می‌کند. کوبو^۶ (۲۰۰۳) به بررسی مؤلفه‌های طنز و نقیضه در رمان و اقتباس سینمایی‌اش می‌پردازد و با اشاره به فرهنگ‌های فاخر و عام بحث را به سمت ژانر هجویه و سخریه می‌برد.

۲.۲. پرتقال کوکی و نقد اجتماعی

محققان زیادی در مورد ریشه‌های اجتماعی و روان‌شناسانهٔ اتفاقات و رفتار شخصیت‌ها در *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) دست به تحقیق و بررسی زده‌اند. مثلاً گرک^۷ (۲۰۱۰) با استفاده از متودولوژی فوکویی^۸ نقش‌های الکس در طول داستان را به چهار حالت مجرم، محکوم، بیمار و شهروند تقسیم می‌کند. مارن^۹ (۲۰۰۹) با کاربرد نشانه‌شناسی به بحث عمیق و طولانی دربارهٔ خوانش‌هایی متفاوت از *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) می‌پردازد و مسیر را به مطالعات هویتی و مقولهٔ بدن و جسم

1. ŞENTÜRK

2. Singleton

3. Lucky Jim

4. Look Back in Anger

5. Sumner

6. COBO

7. Gehrke

8. Michel Foucault

9. Marrone

در تشخیص هویت می‌کشاند. دیویس و ومک^۱ (۲۰۰۲) با صحبت درباره اختلافات چاپی بین نسخه‌های مطبوع پرتقال کوکی (۱۹۶۲) در انگلستان و امریکا شروع و پیرامون اهمیت و ارزش بخش ۲۱ و تأثیرات حذف و اضافه آن روی مسیر کلی اثر ادامه می‌دهند. نیومن^۲ (۱۹۹۱) با بررسی تعدادی از آثار آنتونی برجس در کنار پرتقال کوکی (۱۹۶۲) به تحقیق دیدگاه‌های نویسنده از منظر دینی و مسیحیت می‌پردازد و بیان می‌کند یکی از مضامین کارهای آنتونی برجس اختلاف دیدگاه بین دو مدل فلسفه از آزادی در بیان مسیحیت است. بویی^۳ (۱۹۸۱) ادعا می‌کند بین باورهای مسیحی در آثار آنتونی برجس و نوشته‌های داستایوفسکی^۴ شباهاتی وجود دارد و برای بررسی آنها از پرتقال کوکی (۱۹۶۲) در کنار جنایت و مکافات^۵ (۱۸۶۶) و برادران کارمازوف^۶ (۱۸۸۰) استفاده می‌کند.

۲.۳. پرتقال کوکی و مارکسیسم

عده کمی از محققان به بررسی نکات و مسائل مارکسیستی در رمان پرتقال کوکی (۱۹۶۲) پرداخته‌اند و از این میان، تقریباً، هیچ‌یک مستقیم و کامل به نظریات آلتوسر اشاره نکرده‌اند و بیشتر شاهد بررسی روابط و توازن قدرت در مقالات و کتب هستیم. بروس^۷ (۲۰۱۹) با مقایسه بین پرتقال کوکی (۱۹۶۲) و رمان شنبه شب و جمعه صبح^۸ (۱۹۵۸) به بررسی ریشه‌های اقتصادی و اجتماعی رفتار قهرمانان دو اثر پرداخته و در نهایت نتیجه می‌گیرد عامل اصلی ناهنجاری در زندگی قهرمانان این دو رمان فشارهای طبقاتی در جامعه‌ای کاپیتالیستی است. منکینگ^۹ (۲۰۱۲) درباره مفهوم آزادی و استقلال در بستر رمان‌های پرتقال کوکی (۱۹۶۲) و سلاخ‌خانه شماره ۵^{۱۰} (۱۹۶۹) صحبت می‌کند و معتقد است اختیار مقوله‌ای بسیار نسبی و غیر مطلق و در ابعاد داستانی

1. Davis & Womack

2. Newman

3. Bowie

4. Fyodor Dostoevsky

5. crime and punishment

6. The Brothers Karmazov

7. Bruce

8. *Saturday Night and Sunday Morning*

9. Menking

10. *Slaughter House 5*

و فراداستانی قابل نقض شدن است. سرینا^۱ (۲۰۱۱) با بررسی دو کتاب از آنتونی برجس به مبحث «دستوپیا» در نوشته‌های این نویسنده می‌پردازد و اشاره می‌کند یکی از مضامین اصلی در آثار او فاصله بین فرد و اجتماع و دشمنی این دو نسبت به هم است. کارپنتر^۲ (۲۰۱۰) با نگاه به مسایل فراداستانی از جمله شرایط اقتصادی و فرهنگی زمان چاپ کتاب در انگلستان دربارهٔ هویت طبقاتی و رفتارهای جوانان تحت چنین فشارهایی صحبت می‌کند. استنوا^۳ (۲۰۰۹) با تمرکز روی چهار اثر دستوپیایی بریتانیایی سعی می‌کند بحثش را پیرامون خصوصیات قدرت مثل ضدیت، چالش، تنش، و ذات ترس در رابطه با این مفاهیم بسط بدهد و برای روشن کردن مسیرش روی تجزیه و تحلیل قهرمانان این کتاب‌ها به دقت زیادی مانور می‌دهد. نتو^۴ (۲۰۰۹) تقریباً مسیری شبیه به تحقیق قبلی را طی می‌کند: دستوپیا و یوتوپیا در ادبیات غرب، اما با گرایش به سمت مقولهٔ آموزش و پرورش و نقش آن در خدمت به حکومت‌ها. ملدکوگلو^۵ (۲۰۰۵) با تکیه بر نظریات مارکسیسم به انتقاد فرهنگ پسامدرن پرداخته و در خلال صحبت‌هایش از رمان *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) یاد می‌کند. سادوسکی^۶ (۱۹۹۸) دربارهٔ فرهنگ توده^۷ و اشکال مختلف آن در جوامع و نقش و اهمیتی که در ساخت و پایداری اجتماع دارد صحبت و در این مسیر از رمان‌های مختلفی استفاده می‌کند که یکی از آن‌ها *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) است.

همانطور که پیشینهٔ تحقیق نشان می‌دهد، رمان *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) مورد توجه پژوهشگران فراوانی قرار گرفته و دارای ارزش تحقیقی و پژوهشی بالایی بوده. به علت کثرت و تنوع مسایل و موارد قابل بررسی در این رمان، دامنهٔ تحقیقات و مقالاتی که درباره‌اش نوشته شده بسیار گسترده است و در این وسعت یکی از موارد مغفول، نظریات آلتوسر در مورد دستگاه‌های ایدئولوژیک و خدمت آنها به حکومت برای تثبیت سلطه بر طبقات غیر حاکم است. این مقاله قصد دارد با استفاده از یافته‌های قبلی و بر اساس چارچوب فکری آلتوسر دربارهٔ دستگاه‌های

1. Čerina

2. Carpenter

3. Stehnová

4. Neto

5. MelĐkoĜlu

6. Sadowski

7. mass culture

حکومتی به بررسی ضعف و شکست‌های موجود در عملکرد نهادهای زیر مجموعه ISA در رمان پرتقال کوکی (۱۹۶۲) پردازد.

۳. روش پژوهش

نظریات آلتوسر در کتاب *لنین، فلسفه، و مقالاتی دیگر*^۱ (۲۰۰۱) محور اصلی روش تحقیق در این مقاله است. در این کتاب، آلتوسر پس از بحث دربارهٔ ایدئولوژی به موارد عینی و علمی در جهت استفاده از این ابزار در دست حکومت‌ها اشاره و با ارائه فهرستی از نهادهای فعال در این زمینه سعی می‌کند برای خواننده روش کارکرد «هژمونی» در جوامع امروزی را روشن کند. آلتوسر در توضیح دستگاه‌های ایدئولوژیک حکومتی می‌نویسد:

دسته مشخصی از حقایق اجتماعی که خودشان را در قالب نهادهای مشخص ظاهر می‌کنند. من برای این موارد یک فهرست عملی ارائه می‌کنم که البته نیازمند بررسی دقیق، آزمایش، اصلاح، و طبقه‌بندی مجدد خواهد بود. با تمام این تفاسیر، می‌توان تا حد قابل قبولی این نهادها را جزئی از دستگاه ایدئولوژیک حکومت به حساب آورد (ترتیب موارد حائز اهمیت نیست):

دستگاه مذهبی (مذاهب مختلف مسیحیت)؛

دستگاه آموزشی (سیستم مدارس)؛

دستگاه خانواده؛

دستگاه قضایی؛

دستگاه سیاسی (احزاب و گروه‌ها)؛

دستگاه اتحادیه‌ها و اصناف؛

دستگاه ارتباط جمعی (روزنامه، رادیو، تلویزیون)؛

دستگاه فرهنگی (هنر، ادبیات، ورزش) (۲۰۰۱، ص. ۱۴۴).

در بررسی رمان پرتقال کوکی (۱۹۶۲) به‌سادگی و با مثال‌هایی قوی می‌شود حضور و نقش تعداد زیادی از این دستگاه‌ها و نهادهای مربوط به هرکدام را مشاهده و بررسی کرد. در این

^۱. *Lenin, Philosophy, and Other Essays*

مقاله، خانواده، مذهب، مدرسه، روزنامه، تلویزیون، هنر، ادبیات، و ورزش با توجه به سرخ‌های متنی و بر اساس داستان موشکافی خواهند شد تا ضعف و شکست‌های دستگاه ایدئولوژیک در جامعهٔ رمان *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) برای خواننده کاملاً روشن شوند.

۴. یافته‌های پژوهش

در رمان *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) خواننده شاهد جامعه‌ایست که دغدغهٔ اصلی مردمانش قدرت، تسلط، و بهره‌کشی از دیگران در جهت اهداف شخصی است. از قهرمان گرفته تا حاشیه‌ای‌ترین شخصیت‌ها، همه به دنبال سوءاستفاده از هم هستند. علاوه بر این، خشونت تقریباً در تمامی وجنات و سکناات ایشان بارز است و به هر قیمتی حاضرند به اهداف خود برسند. این چرخهٔ بسته و شبکهٔ قدرت‌طلبی، پایه‌ای است برای شکل گرفتن توازن روابط بر اساس قدرت در جامعهٔ *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲). پس برای روشن شدن وضعیت دستگاه‌های ISA نیازمند بررسی چندی از این روابط خواهیم بود.

بخش بندی‌های کتاب در تنظیم مسیر و دسته‌بندی تحقیق به ما کمک می‌کنند. همانطور که بالاتر گفته شد، رمان به سه فصل کلی که هر کدام شامل هفت بخش است تقسیم شده: الکس پیش از زندان، الکس در زندان، الکس پس از آزادی. بحث اصلی مقاله حاضر پیرامون بخش‌های یک تا هفت (الکس پیش از زندان) خواهد بود، جایی که آثار و ردپاهای نهادهای مرتبط با دستگاه‌های ایدئولوژیک به‌وفور قابل مشاهده‌اند و فقط در صورت نیاز برای ارجاع بیشتر، قسمت‌هایی از سایر بخش‌ها برای تقویت فرضیه و بسط ادعا آورده خواهند شد.

۴.۱. *پرتقال کوکی* و فرهنگ

داستان از شبی زمستانی در «شیرخانه کروا» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۴) شروع می‌شود. الکس و سه دوستش در قالب یک گروه به سمت یک فروشگاه محلی حرکت و در آنجا پس از ضرب‌وشتم صاحب مغازه و همسرش، برای خودشان خوراکی و البته پول برداشته و از محل فرار می‌کنند. پیش از ورود به فروشگاه، اعضای گروه همه ماسک‌هایی برای اختفا روی سرشان

¹. Korova Milkbar

می‌کشند که طبق ادعای قهرمان داستان هرکدام مربوط به یک شخصیت تاریخی است (برجس، ۱۹۶۲). اهمیت و ارجاعات این ماسک‌ها خواننده را متوجه مسایل فرهنگی می‌کند، هم فرهنگ خواص و هم فرهنگ عامه. همان‌طور که بالاتر گفته شد، آلتوسر (۲۰۰۱) فرهنگ را دستگاهی ایدئولوژیک می‌داند. به نظر می‌رسد اینجا پرتقال کوکی (۱۹۶۲) دارد رفتار این بزهاکاران جوان را به فرهنگ گره می‌زند و مقولات فرهنگی را مسئول و شاید محکوم بر می‌شمارد. الکس در اظهارنظری کنایه‌آمیز می‌گوید: «این ماسک‌ها برای مخفی شدن واقعا خوب بودند» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۱۴). این جمله سرنخی است که به ISA و به‌طور خاص دستگاه فرهنگی اشاره دارد.

در پرتقال کوکی (۱۹۶۲) ارجاعات به فرهنگ کم‌تعداد، اما پُراهمیت هستند. بالاتر از همه موسیقی قرار دارد. آنچه اهمیت نقش موسیقی را در این رمان بالا می‌برد استفاده از سبک کلاسیک و هنرمندانی همچون بتهوون است. الکس عاشق قطعات کلاسیک و به‌طور خاص بتهوون است و اینجا به نظر می‌رسد کتاب تمسخری بر فرهنگ خواص وارد می‌کند. برای اثبات این ادعا اشاره می‌شود به اظهار نظر شخصیت اصلی هنگام مطالعه مقاله‌ای در روزنامه محلی درباره تأثیرات مثبت هنرهای اصیل و درک هنری، به‌ویژه شعر و موسیقی، روی نوجوانان در جهت کاهش رفتارهای خشونت‌آمیز بین ایشان. الکس با خواندن این جمله خنده شدید سر داده و خطاب به خواننده می‌گوید: «در مقاله نوشته بود موسیقی اصیل و شعر اصیل می‌توانند جوانان را آرام و متمدن کنند... موسیقی همیشه مرا تحریک می‌کند و باعث می‌شود شبیه خدا شوم» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۴۶). الکس موسیقی پاپ نمی‌پسندد و در چندین‌وچند صحنه داستان این موضوع را به خواننده گوش‌زد می‌کند، به‌ویژه در هر دو لحظاتی که قهرمان در فروشگاه موسیقی است. نکته اینجا است که خواننده متوجه می‌شود قهرمان داستان با فرهنگ صوتی و موسیقایی عامه رابطه‌ای ندارد و این وجه از شخصیت او منفرد و متفاوت از توده جمعیت است.

آلتوسر ذیل مدخل دستگاه فرهنگی مواردی مثل ادبیات، هنر، و ورزش را هم فهرست می‌کند. در مورد هنر، پرتقال کوکی (۱۹۶۲) مثال‌های بسیار کمی را برای خواننده مطرح می‌کند که نشان می‌دهند به‌جز موسیقی، خیلی خبری از هنر در این جامعه نیست. تنها نقاشی که قهرمان به آن

اشاره می‌کند طرح و نقش‌هایست که روی دیوار ساختمان‌های دولتی‌ساز و یک دست کشیده شده‌اند و ال‌کس برای این از آنها صحبت می‌کند که بگوید عدّه دیگری روی آنها نقّاشی‌های مضحک یا مبتذل کشیده‌اند (برجس، ۱۹۶۲). تنها کتاب ادبی که ال‌کس به آن اشاره می‌کند کتاب اف. ال‌کساندر است که خواننده هیچ‌وقت نخواهد دانست حاوی چه مطالبی بوده و درباره چه چیزی نوشته شده بوده. تنها مجسمه‌ای که در داستان به آن اشاره می‌شود شمایل سر و کله بتهوون است که ال‌کس با استفاده از آن، صاحب‌خانه را مضروب کرده و در نهایت به قتل می‌رساند. سایر هنرها هم فقط در حد اشارات داخل روزنامه هستند. واضح است که در جامعه پرتقال کوکی (۱۹۶۲) نه تنها هنر و فرهنگ خاصیت سازندگی و تربیتی خود را حداقل در قبال افرادی مثل ال‌کس و امثال او از دست داده‌اند بلکه تبدیل به ابزارهایی برای تخریب و ضرر بیشتر شده‌اند. با نگاه به جمیع موارد می‌توان نتیجه گرفت که وضعیت دستگاه فرهنگی در جامعه پرتقال کوکی (۱۹۶۲) خراب، ناکارآمد، و شکننده است.

از نکات دیگری که می‌توان با استفاده از آن به روشن‌تر شدن وضعیت فرهنگی جامعه پرتقال کوکی (۱۹۶۲) کمک کرد شخصیت‌پردازی اف ال‌کساندر^۱ است. اف. ال‌کساندر نویسنده‌ای است که اتفاقاً در حال نگارش کتابی به نام پرتقال کوکی بوده و نامش با نام شخصیت اصلی شباهت دارد. نکات و ظرافات فراوانی پیرامون این کاراکتر و خصوصیات و رفتارهایش وجود دارد که پژوهشگران را جذب خودش کرده و مطالب فراوانی درباره‌اش نوشته‌اند. در این مقاله با اشاره به دومین برخورد اف. ال‌کساندر و قهرمان قصه سعی شده تمرکز بحث روی دستگاه‌های ایدئولوژیک باقی بماند.

پس از آزادی از زندان، ال‌کس توسط یک دوست و یک دشمن قدیمی مورد ضرب‌وشتم قرار می‌گیرد و بی‌پناه خودش را پشت درب خانه اف. ال‌کساندر پیدا می‌کند. شخصیت نویسنده ال‌کس را نمی‌شناسد چون سری قبل با ماسک وارد خانه‌اش شده، برای همین او را به داخل دعوت و تیمارش می‌کند. صبح روز بعد، اف. ال‌کساندر چندی از دوستان فعال در زمینه سیاست را به خانه دعوت می‌کند تا با بررسی وضعیت ال‌کس از او در جهت اهداف رسانه‌ای ضد حزب حاکم بهره ببرند. همچنین متنی در اوصاف ال‌کس تهیه می‌کند تا با امضای خودش در روزنامه چاپ

^۱. F. Alexander

شود. سامنر (۲۰۱۲) به زیبایی و ظرافت در مورد این برخورد می‌نویسد: «الکساندر و دوستانش قصد دارند با بهره‌گیری از مشکلات الکس برای خودشان رانت سیاسی دست و پا کنند» (ص. ۶۲).

الکساندر و دوستانش تصمیم می‌گیرند برای شدت‌بخشیدن به قضیه وضعیت الکس را بدتر کنند. پس از راهنمایی او به اتاقی برای استراحت، آنها درب را قفل کرده و با پنخس موسیقی کلاسیک در اتاق کناری و با صدایی بلند سعی می‌کنند الکس را به جنون برسانند. الکس در این موقعیت کنترلش را از دست می‌دهد و با بیرون پریدن از پنجره تلاش می‌کند زجرش را پایان دهد که البته سقوطش از ساختمان منجر به مرگ نمی‌شود (برجس، ۱۹۶۲). بویی (۱۹۸۱) در مورد این صحنه می‌گوید: «مدافعان آزادی (اف. الکساندر و هم‌حزبانانش) حتی وانمود به رعایت اصول اخلاقی-دینی نمی‌کنند. آنها شبیه به انقلابیون هنری در کتاب شیاطین^۱ داستایوفسکی حاضرند به خاطر آزادی خود آزادی را قربانی کنند» (ص. ۴۰۹).

اهمیت این برخورد در رابطه عکس آن با برخورد اول خودش را نشان می‌دهد. اولین بار الکس بود که با وارد شدن به خانه این مرد از او و داشته‌هایش در جهت رسیدن به اهداف شخصی استفاده کرد و حالا با عوض شدن شرایط این اف. الکساندر است که می‌تواند در موقعیت جدید از داشته‌ها (مشکلات) و شرایط الکس برای رسیدن به اهداف مورد نظر خودش بهره‌برد. به نظر می‌رسد رمان دارد جامعه‌ای را تصویر می‌کند که در آن به‌قدری مسایل فرهنگی و به‌تبع آن هنری دچار فقدان و نزول و سقوط شده‌اند که دیگر تفاوت خاصی بین رفتارهای یک فرد مجرم و یک روشن‌فکر و نویسنده وجود ندارد و انگار شرایط تا حدی اسفبار شده که دیگر هیچ‌کس نمی‌داند یا نمی‌خواهد بداند چطور باید رفتار صحیح و سازنده داشته باشد. ومک و دیویس (۲۰۰۲) در مورد این وضعیت می‌نویسند: «تمسخری که برجس به‌عنوان نویسنده برای خودش در داستان می‌سازد در قسمت سوم کتاب بیشتر می‌شود، جایی که اف. الکساندر مثل ماکیاولی^۲ از هویت سرکوب‌شده الکس استفاده و سو استفاده می‌کند، شبیه به کاری که نویسندگان معمولاً با شخصیت‌های داستان‌هایشان می‌کنند» (ص. ۶۴).

^۱. Devils

^۲. Machiavelli

۴. ۲. پرتقال کوکی و رسانه

یکی دیگر از اعضای لیست آلتوسر تلویزیون است (التوسر، ۲۰۰۱). پس از اینکه الکس و دوستانش با گروهی دیگر درگیر می‌شوند، با شنیدن صدای آژیر پلیس پا به فرار گذاشته و وارد کوچه‌ای می‌شوند که قهرمان قصه آن را این‌طور شرح می‌دهد: «در پنجره خانه‌ها می‌شد نور آبی را در حال رقصیدن دید. این نور تلویزیون بود» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۲۲). این جمله اشاره‌ای دو وجهی به رسانه و فرهنگ عامه به حساب می‌آید. الکس در ادامه توضیح می‌دهد: «امشب پخش بین‌المللی بود، یعنی در تمام دنیا یک برنامه مشخص پخش می‌شد که هر کسی دلش می‌خواست می‌توانست تماشا کند که البته اینها بیشتر جماعت میان‌سال و طبقه متوسط بودند» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۲۲). واضح است که این پخش بین‌المللی نشان از فعالیت دستگاه ISA دارد و ارجاع الکس به مخاطبین تلویزیون در قالب «طبقه متوسط» نشان می‌دهد که حکومت در حال استفاده از ابزارهای موجود است.

آلتوسر این چنین فعالیت‌های حکومتی را ذیل «دستگاه ارتباطی»^۱ فهرست کرده و در توضیح عملکرد آن می‌نویسد: «پُرکردن ذهن هر شهروند با مفاهیمی مثل ملی‌گرایی، قهرمان‌گرایی، آزادی‌خواهی، اخلاق مداری و... با بهره‌گیری از روزنامه، رادیو، و تلویزیون» (۲۰۰۱، ص. ۱۵۵). نکته دیگری که درباره این صحنه وجود دارد رفتار الکس و دوستانش است؛ ایشان نه تنها علاقه‌ای به محتوا یا تماشای این برنامه نشان نمی‌دهند، بلکه خواننده شاهد است که آنها در حال فرار و دوری از این صحنه‌ها هستند. سرنخ بعدی، دقیقاً، در صحنه بعدی قرار دارد، جایی که الکس و دوستانش برای دزدیدن خودرو به محلی به نام فیلم‌دروم^۲ می‌روند که طبق توضیحات شخصیت اصلی یک سینمای دولتی است. الکس می‌گوید که می‌توانسته پوستر سینما را که روی آن تبلیغ آخرین «فیلم حکومتی»^۳ بوده را ببیند (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۲۶). استفاده مستقیم از کلمه «حکومتی» در اینجا نشانگر فعالیت و استفاده طبقه حاکم از ابزارهای رسانه‌ای در جامعه پرتقال

^۱. The Communications ISA

^۲. Filmdrome

^۳. Statefilm

کوکبیس (۱۹۶۲) اما مشخص است که این فعالیت‌ها برای افرادی مثل الکس و دوستانش دارای کاربرد و عملکرد نیست و آنها از چنین مکان‌هایی فراری هستند.

در نهایت، خواننده متوجه خواهد شد که در جامعه پرتقال کوکی (۱۹۶۲) ابزارهای دستگاه ارتباطی نمی‌توانند در مورد الکس و هم‌نوعانش به وظیفه‌شان عمل کنند و فاقد کاربردهای آموزشی و تربیتی در جهت ساخت شهروند هستند. الکس و دوستانش عمداً و با انتخاب از چنین حوزه‌هایی فرار می‌کنند. آلتوسر این افراد را «شهروندان ناکارآمد^۱» می‌خواند و در توضیح رفتارشان می‌نویسد: «کسانی که گاهی باعث تحریک و فعال شدن دستگاه‌های سرکوبگر می‌شوند» (۲۰۰۱، ص. ۱۸۲). دقیقاً همین نقل قول تبدیل به سرنوشت الکس می‌شود. شبیه به آنچه در مورد برخورد بین قهرمان داستان و شخصیت الکساندر در داستان اتفاق می‌افتد، تلویزیون و فیلم هم در دو جای مختلف و با شرایطی متفاوت در داستان ظاهر می‌شوند. در بخش اول کتاب خواننده متوجه می‌شود که حکومت در حال استفاده از ابزارهای ارتباطی مثل تلویزیون و سینماست، اما الکس و دوستانش از زیر بار این برنامه‌ها فرار می‌کنند؛ شبیه به رفتاری که در قبال مدرسه دارند. نکته اینجاست که در قسمت دوم و وقتی الکس به زندان افتاده او را مجبور می‌کنند مقابل صفحه تلویزیون بزرگ بنشینند و با زور به تماشای فیلم‌های خاص مشغول شود. سیکس^۲ (۱۹۹۷) معتقد است اگر الکس داوطلبانه و به اختیار خودش به تماشای برنامه‌های تلویزیون مثل «بخش بین‌المللی» یا فیلم‌های حکومتی در سینما نشسته بود دیگر لازم نبود با زور و با آن وضعیت وحشتناک مقابل صفحه تلویزیون زندان نشانداده شود.

در ادامه فهرست آلتوسر برای دستگاه‌های ارتباطی، شاهد حضور خبرگزاری‌ها هستیم (آلتوسر، ۲۰۰۱). یکی از نمودهای خبرگزاری روزنامه است و روزنامه در پرتقال کوکی (۱۹۶۲) نقش دارد. اولین بار در بخش چهارم به روزنامه اشاره می‌شود. پی آر دلتوید^۳ به منزل الکس آمده و می‌خواهد با او صحبت کند. الکس به خواننده می‌گوید که دلتوید به تبلیغ تصویر خانمی روی روزنامه خیره شد و بعد شروع به صحبت کرد. پس از اینکه دلتوید از منزل خارج می‌شود الکس

^۱. bad subject

^۲. Sisk

^۳. P. R. Deltoid

همان مجله و روزنامه را برمی‌دارد، مشغول خواندن می‌شود، و برای خواننده دربارهٔ محتویاتش شرح می‌دهد:

روزنامه دربارهٔ همان چیزهای همیشگی بود: خشونت و دزدی بانک و اعتصاب و فوتبال‌بست‌هایی که همه را تهدید کرده‌اند که اگر حقوقشان بیشتر نشود هفته بعد برای مسابقات حاضر نخواهند شد چون خیلی آدم‌های شیطانی هستند. همچنین سفرهای فضایی بیشتر و تلویزیون و دستگاه‌های پخش بزرگ‌تر... یک مقاله خیلی بزرگ هم دربارهٔ جوانان جدید (یعنی من و برای همین تعظیمی کردم و لبخندی زدم) که یک فرد خیلی باهوش و کچل نوشته بود (ص. ۴۵).

در اینجا الکس مقاله را می‌خواند و نظرات جالبی پیرامون محتوای آن برای خواننده بازگو می‌کند. طبق توضیحات او، مقاله مشکلات نوجوانان را به «فقدان تربیت خانوادگی» و «نداشتن معلمین خوب» ربط می‌دهد که همانا تسمخری کنایه‌آمیز به خود داستان و شرایط جامعهٔ پرتقال کوکی (۱۹۶۲) است. سپس الکس اشاره می‌کند که همیشه دربارهٔ نوجوانان مطلبی در روزنامه‌ها هست، اما بهترین آنها (به نظر او) از زبان یک «مرد خدا» که احتمالاً منظورش کشیش بوده، هستند که ادعا می‌کند بدرفتاری‌های نوجوانان کار شیاطین است. در ادامه الکس یادآور می‌شود که قبلاً متنی خوانده که در آن ادعا می‌کرده هنر و درک هنری، به‌ویژه در زمینهٔ موسیقی و نقاشی، به نوجوانان برای رفتارهای بهتر و جلوگیری از بزهکاری کمک می‌کند. الکس بیان می‌کند که با خواندن این متن حسابی خندیده چون موسیقی برای او همیشه عامل انگیزشی و محرک برای رفتارهای پرخطر و نابهنجار بوده. اینجاست که خواننده متوجه می‌شود حتی با اینکه الکس روزنامه‌ها را می‌خواند، اما محتوای موجود در آن فاقد اعتبار و عملکرد مناسب و مدنظر دستگاه‌های ایدئولوژیک برای افرادی مثل قهرمان داستان است.

۴.۳. پرتقال کوکی و سیستم آموزشی

یکی از مَهره‌های کلیدی فهرست آلتوسر دستگاه آموزشی و نهاد مدرسه است (آلتوسر، ۲۰۰۱). اولین ارجاع به مدرسه در رمان پرتقال کوکی (۱۹۶۲) بعد از پایان مخاطرات شبانه الکس و دوستانش قرار گرفته؛ بعد از چند بخش و پس از شرح کامل رفتارها و کارهایی که کرده‌اند،

الکس به مخاطب می‌گوید: «از ایستگاه خارج شده و به سمت کروا میلکبار حرکت کردیم درحالی‌که همه خمیازه می‌کشیدیم... چون هنوز نوجوان بودیم و در طول روز مدرسه داشتیم...» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۳۲). قهرمان راهی منزل می‌شود و در توضیح شکل و شمایل اتاقش به پوسترهایی اشاره می‌کند که «یادآور دوران مدارس دارالتادیب از ۱۱ سالگی تا به حال و هر کدام شامل نام یا شماره می‌شوند» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۳۴). اینجا برای خواننده واضح می‌شود که نه مدارس عادی و نه دارالتادیب هیچ‌کدام تا به حال موفق به ایجاد تغییرات مثبت یا کنترل الکس نشده‌اند. همچنین اشاره راوی به «پوسترها» و «مدرسه‌ها» و استفاده از قید زمان «از ۱۱ سالگی» می‌تواند بیانگر چرخه‌ای و تکراری بودن این فرآیند در طول سال‌ها و به تبع بی‌فایده بودن آن باشد.

این یکی از بزرگ‌ترین سرنخ‌های داستان برای نشان دادن ناکارآمدی دستگاه آموزشی است، دستگاهی که برای آلتوسر در قلب ISA و هم‌تراز خانواده به حساب می‌آید (نتو، ۲۰۰۹). نتو در مقاله‌اش پیرو بررسی سامانه‌های آموزشی و توضیح نقش تعلیم و تربیت در رمان‌های دیستوپایی می‌نویسد: «سیستمی متشکل از رفتارها و رسوم نظام‌مند که افکار و باورهای مشخص را به فرد منتقل می‌کند، با این هدف که گزاره‌هایی ثابت را در ذهن او مستحکم و او را آماده زندگی در اجتماع کند» (۲۰۰۹، ص. ۲۲). با در نظر گرفتن این توضیح به‌سادگی مشخص می‌شود که چرا و چگونه سامانه آموزشی در جامعه پرتقال کوکی (۱۹۶۲) فاقد کارایی است. علاوه بر این، آلتوسر در مورد آموزش و پرورش اضافه می‌کند که در این دستگاه، علاوه بر علم و دانش، به دانش‌آموزان «فوائد رفتار مناسب، یعنی رفتارها و الگوهایی که باید توسط هر عامل رعایت شود... اصول اخلاقی، اجتماعی، و وجدان کاری» (۲۰۰۱، ص. ۱۳۳) آموزش داده می‌شود.

صبح روز بعد الکس به خاطر خستگی تمایلی به مدرسه رفتن ندارد و با بهانه سردرد از اتاقش خارج نمی‌شود. وقتی بیدار می‌شود با پی آر دلتوید برخورد می‌کند. طبق توضیحات الکس، پی آر دلتوید «مشاور بعد از تادیب^۱ اوست» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۴۱). رفتار دلتوید حائز

^۱. post corrective advisor

اهمیت است. او اولین حضور مستقیم و فیزیکی «دیگری»^۱، یا در مورد پرتقال کوکی (۱۹۶۲)، حکومت، در داستان است. دلتوید ادعا می‌کند از شیطنتهای شب گذشته الکس و دوستانش خبر دارد و آمده تا به او اخطار دهد که اگر این دفعه دستگیر شود دیگر مستقیم به زندان خواهد رفت و اگر چنین اتفاقی بیفتد لکه سیاهی بر رزومه دلتوید خواهد افتاد.

دلتوید هم‌زمان نماد آخرین مهره و شکست دستگاه آموزشی و نهاد مدرسه در جامعه پرتقال کوکی (۱۹۶۲) است. نه تنها درون مدرسه، بلکه حتی بیرون و داخل منزل دانش‌آموز هم نماینده آموزش و پرورش قادر نیست برای خودش یا سازمان متبوع موفقیتی کسب کند. نکته دیگری که اینجا شاهد هستیم تفاوت زیاد بین دلتوید به عنوان یک شهروند، کسی که به فکر شغل و رزومه و کسب موفقیت است، و الکس به عنوان فرد، کسی که به دنبال امیال و خواسته‌های شخصی بدون در نظر گرفتن شرایط و عواقب و دیگران است. دقیقاً مشکل الکس همین فردیت اوست و مشکل نظام آموزشی همینجاست که قادر نبوده فردیت قهرمان را از او سلب کند، چه با مدارس عادی، چه دارالتادیب. نتو (۲۰۰۹) درباره این نقش نظام آموزشی با ارجاع به راسل^۲ جهت ایجاد تمایز بین «اصلاح فرد و تربیت شهروند» می‌نویسد:

تفاوت اصلی بین فرد و شهروند در اراده است. در مورد فرد اراده نسبت به شهروند آزادتر است چون شهروند اراده‌اش را توسط دیگر انسان‌ها و شهروندان محدود کرده که به معنی آزادی و اختیار محدودتر است. طبق نظر راسل، اصلی‌ترین خصوصه شهروند همکاری کردن است. تمایل به همکاری با توده جمعیت باعث می‌شود شهروند خودش را به دست نظام مورد نظر حکومت بسپارد (ص. ۲۳).

با در نظر گرفتن این موارد مشخص می‌شود که مدرسه قادر نبوده از الکس یک شهروند بسازد و حتی در مراحل بعدی و با روش‌های جبرانی و ترمیمی هم نتوانسته به اهدافش برسد. دلتوید همچنین نقشی فرامتنی ایفا کرده و با حالتی مستاصل و درمانده از الکس می‌پرسد:

^۱. the other

^۲. Bertrand Russell

شما ها چه مرگتان است؟ ما این مسئله را بررسی کردیم و الان تقریباً ۱۰۰ سال است که داریم بررسی اش می کنیم ولی هیچ پیشرفتی در تحقیقاتمان نداشتیم. خانه خوب داری، پدر و مادر خوب و مهربان داری، مغزت سالم است و کار می کند. چه شیطانی در وجودت می افتد پس؟ (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۴۰).

ضمیر «ما» در این نقل قول، احتمالاً، اشاره به حکومت دارد. وقتی دلتوید در انتهای صحبتش به «شیطان» اشاره می کند نه تنها زمینه صحبتی که از تحقیق شروع شده را به سمت خرافه می برد، بلکه غیر مستقیم در حال جار زدن شکست دستگاه های ایدئولوژیک حکومتی در جامعه پرتغال کوکی (۱۹۶۲) و اسفبار بودن وضعیت فعلی آن در برخورد با جوانانی مثل الکس است. دلتوید آخرین عامل فیزیکی از طرف حکومت در رمان است که با خشونت غیر فیزیکی با الکس برخورد می کند و دقیقاً مرز بین اولویت عملکرد بین دستگاه های ایدئولوژیک و سرکوبگر را می توان با ارجاع به این کاراکتر در رمان پرتغال کوکی (۱۹۶۲) روشن کرد.

بعد از ظهر همان روز الکس برای گرفتن یک صفحه موسیقی که قبلاً سفارش داده بوده رهسپار فروشگاه موزیک می شود. هنگام ورود برای خواننده از وجود دو دختر نوجوان خبر می دهد که به ظن قهرمان آنها هم از حضور در مدرسه اجتناب کرده اند. با طعن و کنایه ای عمیق در این لحظه الکس به مخاطب می گوید: «امروز ظهر مدرسه نداریم اما آموزش داریم، آموزش به همراه الکس به عنوان معلم» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۴۸). خواننده می تواند معنای ضمنی این عبارت را درک کند. هم الکس و هم دو دختر نوجوان امروز در مدرسه غایب بوده اند و نتیجه برخوردشان می شود مصرف مشروبات الکلی خیلی زیاد و تجاوز. واضح است که مدرسه و آموزش و پرورش در جامعه پرتغال کوکی (۱۹۶۲) به طرز فجیعی در قبال الکس و امثال او شکست خورده اند.

۴. پرتغال کوکی و خانواده

در کنار مدرسه، خانواده مهم ترین عضو فهرست آلتوسر به شمار می آید (فرتر، ۲۰۰۶). اولین حضور پدر و مادر در رمان در پایان بخش سوم است؛ تقریباً نیمی از داستان فصل اول روایت شده، اما هیچ خبری از خانواده نیست. جالب تر اینکه همین اولین اشاره به خانواده هم در مورد

غیاب و عدم حضور آنهاست؛ چون وقتی الکس وارد خانه می‌شود خواننده فقط می‌تواند بفهمد و بداند که پدر و مادری وجود دارند که البته بسیار کنایه‌آمیز «خواب هستند» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۳۷). غیاب خانواده از مضامین ثابت و پُر تکرار در *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) است. گاهی پدر و مادر الکس فقط به شکل اشاره در صحنه حضور دارند: یا خوابیده‌اند یا رفته‌اند سر کار. حتی وقتی در صحنه‌ای دارای حضور فیزیکی هستند باز هم نقشی بیشتر از لوازم صحنه ایفا نمی‌کنند. نماد کامل برای این وضعیت مادر الکس است؛ کاراکتری که تقریباً هیچ دیالوگی در داستان ندارد.

پس از رفتن دخترهای نوجوان از منزل الکس او به خواب می‌رود و عصر بیدار می‌شود. اولین برخورد مستقیم الکس و خانواده‌اش در این صحنه رخ می‌دهد. تا پیش از این خواننده فقط صدا یا آثار پدر و مادر را دیده و شنیده. در این صحنه الکس و پدرش مکالمه‌ای کوتاه دارند؛ ارتباطی ناقص و شکسته که ارجاعی به عدم کارایی این نهاد ایدئولوژیک در قبال قهرمان قصه دارد. آلتوسر خانواده و مدرسه را به عنوان زوج مدرن در قلب دستگاه‌های ایدئولوژیک حکومتی بر می‌شمارد (۲۰۰۱). با اینکه از ابتدای قصه می‌شود به ناکارایی خانواده در زندگی الکس پی برد، اما رمان اشارات مستقیمی به این مقوله دارد که یکی از آنها در بخش رسانه و هنگام صحبت درباره روزنامه مطرح شد. پدر الکس پس از تلاشی ناموفق و نصفه‌ونیمه برای سردرآوردن از وضعیت پسرش درباره خوابی که شب قبل دیده به او می‌گوید: «وسط خیابان افتاده بودی و پسرهای دیگر حسابی کتکت زده بودند. پسرها شبیه به همان‌هایی بودند که قبلاً و پیش از اینکه به دارالتادیب فرستاده شوی باهاشان می‌چرخیدی» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۴۹). نه تنها پدر از کارهایی که پسرش شب قبل کرده و امشب قصد دارد ادامه بدهد خبر ندارد، بلکه تصور می‌کند او دیگر با دوستان و هم مسلکان قدیمش در ارتباط نیست.

وقتی الکس به زندان فرستاده می‌شود باز هم تا اواسط فصل دوم خبری از خانواده نیست. تنها اشاره به پدر و مادر هنگامی است که نزدیک به زمان آزادی افسری از او می‌پرسد آیا خانواده‌اش به او سر می‌زنند و آیا پس از آزادی می‌تواند به منزل ایشان برود که الکس پاسخ مثبت می‌دهد (برجس، ۱۹۶۲). وضعیت وقتی بدتر می‌شود که پس از آزادی و با ورود به منزل مادر الکس تصور می‌کند پسرش از زندان فرار کرده و پدرش به او می‌گوید چون تصور

نمی‌کرده‌اند به این زودی‌ها آزاد شود اتاقش را اجاره داده‌اند (برجس، ۱۹۶۲). و آخرین مرتبه‌ای که در *پرتقال کوکی* (۱۹۶۲) به خانواده اشاره می‌شود پس از به هوش آمدن قهرمان در بیمارستان و هنگام بازدید پدر و مادرش از اوست؛ مادر بدون دیالوگ فقط گریه می‌کند؛ پدر با حالتی پشیمان و مقصر تمامی شرایط پسرش برای برگشت به منزل را می‌پذیرد و بدون مخالفت یا بیان حرف خاصی صحنه را ترک می‌کند (برجس، ۱۹۶۲). پدر و مادر الکس مهربان و دلسوز به تصویر کشیده شده‌اند، اما شبیه به بسیاری از نهادهای دیگر در این رمان، مثل کلیسا، فاقد عملکرد سالم در جهت اهداف دستگاه ایدئولوژیک هستند.

۴. ۵. پرتقال کوکی و کلیسا

وضعیت کلیسا و مذهب در جامعه پرتقال کوکی (۱۹۶۲) بهتر از سایر نهادهای دستگاه ایدئولوژیک نیست: حضور دارد، ارجاع دارد، اما تاثیرگذاری و عاملیت صفر. الکس به وجود خدا یا به قول خودش «باگ»^۱ اعتقاد دارد و درباره‌اش صحبت می‌کند؛ اما همان قدری که املا و تلفظ لغت «خدا» برایش شخصی و متفاوت از دیگران است به همان میزان هم تعبیر و برداشتش از گزاره خدا و مذهب شخصی و منحصر به فرد است. در مقدمه بیان شد که شبکه روابط در جامعه پرتقال کوکی (۱۹۶۲) بر اساس قدرت بنا شده. با توجه به همین مورد شاهد هستیم که الکس خدا را به خاطر قدرت تسلط ستایش و حالتی از رفتار خشونت‌آمیز را به او ارتباط می‌دهد. معنی خدا برای الکس بسیار منحصر به فرد است. اولین باری که الکس به خدا اشاره می‌کند در توصیف تجربه نوشیدن شیر تقویتی^۲ است: «می‌توانی آن را با ولوست^۳ یا ستمسک^۴ یا دنکروم^۵ یا یکی دوتا از چیزهای دیگری که باعث می‌شد ۱۵ دقیقه خیلی قشنگ و مرتب به ستایش خدا و تمام فرشتگان و قدیسانش مشغول شوی بنوشی» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۱۰).

الکس در دو جای دیگر و در ارتباط با توضیح نشئه ناشی از نوشیدن شیر تقویتی درباره خدا صحبت می‌کند و این مثال‌ها نشان می‌دهند تا چه حد برداشت او از خدا منحصر به فرد است.

1. Bog

2. milk plus

3. Vellocet

4. Synthemesc

5. Dencrom

همچنین هنگامی که با خواندن مقاله مربوط به هنر و موسیقی در مجله خنده‌اش می‌گیرد و به خواننده توضیح می‌دهد چرا با ادعای مقاله مخالفت می‌کند می‌خوانیم: «برادرها، موسیقی همیشه به‌نحوی من را تحریک می‌کند و حس می‌کنم مثل خدا می‌توانم هرکاری می‌خواهم بکنم و زنان و مردان در سلطه قدرت مستانه من جیغ و فریاد کنند» (برجس، ۱۹۶۲، ص. ۴۶). واضح است که الکس خدا را قدرتی مطلق و خشن می‌داند و تعریف او با تعریف نهادهای اجتماعی و مدون تفاوت زیادی دارد.

در زندان، الکس به دو علت جذب کلیسا و کشیش می‌شود: از انجیل خوشش می‌آید، به‌ویژه قسمت اول که به قول او همه‌اش درباره جنگ و زن و خشونت و قتل است؛ می‌تواند با استفاده از دستگاه پخش کلیسا موسیقی گوش کند. خواننده درک می‌کند که انگیزه‌های الکس برای جذب به کلیسا همان علایق سابق، یعنی موسیقی و خشونت هستند که در نگاه او هر دو قابل بسط به خدا یا باگ^۱ هستند. چنین شدتی از فردیت و شخصیت در توضیح خدا مقابل هر نهاد و سازمانی قرار می‌گیرد چون تنها مرجع آن فرد و شخص است و قرار نیست حکومت با چنین رفتاری سازگاری نشان بدهد.

وجود یک کلیسا و جلسات اجباری برای زندانیان نشان می‌دهد حکومت قصد دارد از تأثیر این نهاد بهره‌برد، حتی با زور و اجبار. الکس تا پیش از زندانی شدن هیچ اشاره‌ای به مذهب مدون و نهادینه شده، کلیسا، یا کشیش به‌طور خاص نمی‌کند و تنها چیزی که درباره این مسائل از زبان او می‌شنویم نظرش درباره متنی است که در روزنامه توسط «مرد خدا» پیرامون مسایل مربوط به جوانان مدرن نوشته شده. اما باز هم شاهد هستیم که تلاش‌های حکومت حتی در زندان فاقد کارایی برای الکس است. اول آن‌که او انجیل را بر اساس علایق و امیال شخصی و به خشونت و قدرت و تسلط تعبیر می‌کند و بدین طریق مذهب نظام‌مند از خلال صافی شخصی او عبور کرده و تبدیل به چیز دیگری می‌شود. دوم آن‌که یکی از جذابیت‌های کلیسا برای او موسیقی است و گوش دادن به آهنگ حالتی عرفانی و عبادت‌گونه برایش می‌آفریند که بازهم از تعریف مشخص و مرسوم چنین رفتارهایی به دور است. سوم آن‌که کشیش زندان هیچ نقش

۱. املائی اختصاصی قهرمان داستان برای لغت خدا Bog^۱.

سازنده یا مؤثری در مسیر الکس در زندان ایفا نمی‌کند. او حتی قادر نیست الکس را از ثبت نام برای آزمایش تکنیک لودویک منصرف کند. همچنین توضیحات الکس درباره او همواره اشاره به خودخواهی و بهره‌جویی از دیگران و استفاده و سوءاستفاده‌اش از زندانی‌ها برای پیشرفت شغلی دارد. کشیش بی‌شبهت به سایر شخصیت‌های دو رو و خودخواه مثل دلتوید، اف. الکساندر، جورجی^۱، هم سلولی‌های الکس، معاون روابط داخله^۲، و تقریباً هر نماینده از هر نهادی در داستان نیست. مذهب مدون در جامعه پرتقال کوکی (۱۹۶۲) نتوانسته برای الکس و امثال او عملکرد درست و مورد نظر حکومت را داشته باشد.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

پرتقال کوکی (۱۹۶۲) تصویرگر جامعه‌ای است که در آن نهادهای ایدئولوژیک حکومتی نتوانسته‌اند آن‌طور که باید روی قهرمان قصه تاثیر بگذارند و در نهایت کار را به جایی رسانده‌اند که رشته امور از حوزه تسلط دستگاه‌های ایدئولوژیک حکومتی خارج شود. خانواده، مدرسه، مذهب، رسانه، فرهنگ، و هنر هر کدام به نوعی در این داستان حضور دارند، اما فاقد هرگونه تاثیر مثبت روی الکس به‌عنوان نماینده جوان جامعه کاپیتالیستی پس از جنگ جهانی هستند. با اینکه آلتوسر معتقد بود مدرسه و خانواده دو زوج مدرن و دو بازوی دستگاه ایدئولوژیک برای تبدیل فرد به شهروند و آماده کردن او برای زندگی بر اساس قوانین و معیارهای مورد نظر حکومت در آینده هستند، اما پرتقال کوکی (۱۹۶۲) با نگرش انتقادی و ارائه تصویری کامل از جامعه‌ای که نهادهای ایدئولوژیک در آن کارایی و عملکرد مثبتی ندارند می‌کوشد خواننده را نسبت به مخاطرات و عواقب این ضعف و شکست آگاه سازد. الکس نمونه شهروندی است که با گذر از تمام برنامه‌های ایدئولوژیک حکومت از هیچ کدام تبعیت نکرده و خودش را در دسته شهروندان ناکارآمد قرار می‌دهد.

^۱. Georgie

^۲. minister of interior

کتاب‌نامه

عسگرزاده، ر. (۱۳۹۸). نمایشنامه داستان باغ وحش: خوانش مارکسیستی. *مطالعات زبان و ترجمه*، ۵۲(۴)، ۱۳۱-۱۱۳.

- Althusser, L. (1969). *For Marx*. (B. Brewster, Trans.). Verso.
- Althusser, L. (2001). Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation). In L. Althusser, *Lenin and philosophy and other essays* (B. Brewster, Trans., pp. 127-194). Monthly Review Press.
- Bowie, R. (1981). Freedom and art in *A Clockwork Orange*. Anthony Burgess and the Christian premises of Dostoevsky. *Thought: Fordham University Quarterly*, 56(4), 402-416. <https://doi.org/10.5840/thought198156431>
- Bruce, D. (2019). A class of our own: Post-war Britain, angry young men and class refusal. *English and Communications*.
- Burgess, A. (1986). *A Clockwork Orange*. W. W. Norton & Company.
- Carpenter, E. J. (2010). 'Civilized my syphilized yarbles': *Culture, economy, and deviant youth subcultures in Anthony Burgess' A Clockwork Orange* [Unpublished master's thesis]. The Aquila Digital Community.
- Čerina, V. (2011). *Political manipulations in Anthony Burgess' dystopias* [Unpublished doctoral dissertation]. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- COBO, R. M. (2003). Parody and satire in Burgess' *A Clockwork Orange* and in Kubrick. *Estudios Humanísticos. Filología*, 25, 57-69.
- Davis, T. F., & Womack, K. (2002). "O My Brothers": Reading the anti-ethics of the pseudo- family in Anthony Burgess's *A Clockwork Orange*. *College Literature*, 29(2), 19-36. <https://www.jstor.org/stable/25112635>
- Ferretter, L. (2006). *Louis Althusser Routledge critical thinkers*. Routledge.
- Gehrke, P. (2010). Deviant subjects in Foucault and *A Clockwork Orange*. *Critical Studies in Media Communication*, 18(3), 270-284. <https://doi.org/10.1080/07393180128088>
- Kubrick, S. (Director). (1972). *A Clockwork Orange* [Motion Picture].
- Kuderová, T. (2018, March 30). *A Clockwork Orange analysis*. Brno. From https://is.muni.cz/th/rpsrw/A_Clockwork_Orange_Analysis.pdf
- Marrone, G. (2009). *The Ludovico cure: On body and music in A Clockwork Orange*. (B. Marenco, Trans.) Legas.
- Martha, L. (2017). *Between agency and containment: A new historicist reading of Anthony Burgess' A Clockwork Orange* [Unpublished doctoral dissertation]. Sanata Dharma University.
- MelĐkoĀlu, E. (2005). *Marxist criticism of the postmodern elements in Anthony Burgess' A Clockwork Orange and J. M. Coetzee's Waiting for The Barbarians* [Unpublished master's thesis]. Istanbul Üniversitesi.

- Menking, L. (2012). Indeterminate mantras: Finding autonomy in Slaughterhouse-Five and A Clockwork Orange. *Second Line-An Undergraduate Journal of Literary Conversation*, 2(1), 1-12.
- Neto, A. G. (2005). Brave clockwork worlds: Utopia, education and free will.
- Newman, B. (1991). A Clockwork Orange: Burgess and behavioral interventions. *Behavior and Social Issues*, 1(2), 61-70. <https://doi.org/10.5210/bsi.v1i2.169>
- Rabinovitz, R. (1979). Ethical values in Anthony Burgess' "Clockwork Orange". *Studies in the Novel*, 11(1), 43-50. <http://www.jstor.org/stable/29531951>
- Şentürk, E. (2015). *Individuals oppressed by society: Rupert Thompson's Divided Kingdom, Kazuo Ishiguro's Never Let Me Go, and Jasper Fforde's Shades of Grey* [Unpublished master's thesis].
- Singleton, R. (2013). The angry young man movement and its influence on Lucky Jim, Look Back in Anger, and A Clockwork Orange. *Journal of Undergraduate Research: LaGrange College*, 8, 50-63. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2021.05.90>
- Sumner, C. (2012). Humanist drama in A Clockwork Orange. *The Yearbook of English Studies*, 42, 49-63. <https://doi.org/10.5699/yearenglstud.42.2012.0049>

درباره نویسندگان

زهرة تائبی استادیار رشته زبان و ادبیات انگلیسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی است. زمینه‌های پژوهشی ایشان مطالعات فرهنگ پسامدرن و ادبیات تطبیقی است.

رجبعلی عسکرزاده دانشیار رشته زبان و ادبیات انگلیسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد است. زمینه‌های پژوهشی ایشان مطالعات ترجمه، ادبیات نمایشی، مطالعات مارکسیسم است.

علیرضا خزاعی فارغ‌التحصیل رشته زبان و ادبیات انگلیسی دانشگاه فردوسی مشهد است.